

IVAN JERKOVIĆ (Priština)

RADOSAV BOŠKOVIĆ I SLOVENSKA JEZIČKA PORODICA

Pročitavajući radove prof. Radosava Boškovića i razmišljajući o njima, odlučio sam poći od ovakvog naslova već i zbog činjenice što je prof. Bošković dostojan tumač, zagovornik i gorljivi privrženik postojanja slovenskih jezičkih zajednica, te unutarnje bliskosti slovenskih jezika, kako još H. Barić reče,¹ iskazujući svoju lingvističku istinu. Želeo bih, idući za prof. Boškovićem, ovdje da ne zaobiđem van Vejka za kojega prof. Bošković ima odelito priznanje i u oceni njegove ideje o dvama praslovenskim razdobljima, mirnom pa zatim revolucionarnom, ujedno uz uput da je bilo preporučljivo iznaći pitanja objašnjenja.² Ovo spominjem i zato što je prof. Bošković, poput van Vejka, slobodno i lako zalazio među slovenske jezike, ali nošen mišlju o zajednici oblika i njihova značenja.

Za njega nema dvoumljenja o postojanju južnoslovenske jezičke zajednice.³ Navodeći osobine koje pokazuju i dokazuju postojanje te zajednice, prof. Bošković ukazuje i na nejednaku vrednost tih crta i na njihovu starinu kao i isprepletenost i prožimanje u slovenskim jezicima ili pak na njihovu jedinstvenost na južnoslovenskim prostorima: u fonetici, morfologiji, sintaksi, sufiksaciji i leksici.⁴

---

¹ H. Barić: Radosav Bošković, *Razvitak sufiksa u južnoslovenskoj jezičkoj zajednici* Prilozi, za književnost, jezik, istoriju i folklor, XII, 1937, str. 318.

² R. Bošković: *Nikola van Vejk* (u knjizi: Radosav Bošković, *Odabrani članci i rasprave*, CANU, Titograd, 1978, str. 197—200).

³ R. Bošković: *Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika, I, Fonetika*, Beograd, 1968, str. 16.

⁴ R. Bošković, n.d., 17.

Očito je Ramovševo protivljenje postojanju te zajednice, Beličeva stanovita neodlučnost. Ramovš ni ne pomišlja na južnoslovenski prajezik, shvatajući ga kao praslovenski dijalekat iz vremena naseljavanja ovamo na Balkan i Alpe. Za Belića je to razdoblje pre dolaska Slovena na Balkan, za Ramovša pak — Sloveni na Balkanu. Belić u osvrtu na Ramovša, međutim, spominje užu južnoslovensku epohu,⁵ zanemarujući neku preču potrebu za južnoslovenskim prajezikom. Tu se on izjednačuje sa Endzelinom: epoha prema prajeziku. Slaganje Beličevo sa Ramovšem je u skupinskom postavljanju: zajednički južnoslovenski prajezik, sa odstupanjem — postavljanjem na jednu stranu slovenački kajkavski, a na drugu hrvatski kajkavski. Sve u svemu, za Belića je to u većoj meri zajednica, a u manjoj prajezik.

Istina je da se Kuljbakin nije kolebao: postojalo je zajedničko južnoslovensko doba, ali je tu opreka: bugarski prema srpsko-hrvatskom i slovenačkom — stvar sledećeg vremenskog sleda.⁶ Na strani je van Vejka, koji se ne miri sa stavom Šahmatova o zajedništvu južne i istočne skupine slovenskih jezika, mada je sam Šahmatov bio mišljenja o kratkom trajanju jugoistočne zajednice, dakle o njoj pre stvaranja triju slovenskih jezičkih skupina. Nije daleko odavde Beličevo stanovište, posmatrano iz jednog drugog ugla.⁷ Reč je o suprotstavljanju gledištu Ljapunova, koji poriče postojanje južnoslovenskog prajezika izdvajajući dve skupine: srpskohrvatsko-slovenačku i bugarsko-staroslovensku, kao naporedne nastavljače praslovenskog jezika. Za prof. Boškovića, neophodno je to istaći, južnoslovenska jezička zajednica je ipak „...gemeinsüdslavisch, a ne ursüdslavisch.“⁸ Za punovažnost teorije o postojanju južnoslovenske jezičke zajednice nadasve je vredna spomena činjenica da razvoj praslovenskih sufiksa nalazi svoj sled u južnoslovenskoj jezičkoj oblasti. Tu ima, nesumnjivo, i Beličeve zasluge (*O razvitku deminutivnih i amplifikativnih nastavaka u slovenskim jezicima*), ali je *Razvitak sufiksa u južnoslovenskoj jezičkoj zajednici* prof. Boškovića delo koje je, svakako, učvrstilo dokaze, ponajpre na uporedno-istorijskom derivatološkom planu.

Uz sve ovo i pojedinost koja upućuje na dodirne mogućnosti istraživanja. Naime, prema Etimološkom rečniku Mladenova, Bernštejn iznosi postavku o bugarskom kao najboljem pokazatelju među južnoslovenskim jezicima, ako je reč o dugotrajnim

⁵ A. Belić: Ramovš Fran, *Dialektološka karta slovenskega jezika*, JF, XIII, str. 204.

⁶ S. Kuljbakin: Van Wiik N., *Remarque sur le groupement des langues slaves*, JF, IV, str. 202—205.

⁷ A. Belić: *Povodom rasprave prof. B. M. Ljapunova*, JF, IV, str. 44—45.

⁸ R. Bošković: *Razvitak sufiksa u južnoslovenskoj jezičkoj zajednici* (u knjizi: Radosav Bošković, *Odabrani članci i rasprave*, CANU, Titograd, 1978, str. 175).

dodirima slovenskim sa baltičkom stranom, premda je poznato da Balta nije bilo južnije od Pripjata: radi se o poređenju baltičke leksike i tvorbenih inačica južnoslovenskih jezika. To je, dakle, ukazivanje na Mladenova, uz navod da se proučavaoci baltičko-slovenskih jezičkih veza nisu dovoljno usredotočavali na južnoslovenske jezike. (Inače je Bernštejn mišljenja da ne bi trebalo govoriti o južnoslovenskom prajeziku.)⁹

Zaključio bih ovaj razgovor o postojanju južnoslovenske jezičke zajednice stajalištem prof. Boškovića koje ide u prilog istorijske podudarnosti južnoslovenskih jezika i time što nastavci koje je on izabrao i obradio nedvosmisleno kazuju da bugarski i staroslovenski jezik ne odudaraju od opšte južnoslovenske jezičke celine. To znači da nijedan nastavak ne pokazuje da se odnosi samo na bugarski i staroslovenski jezik.¹⁰

Već klasičnih Brugmanovih osam tačaka, iz njegovoga Grundrisa, okupilo je, zbližilo i podelilo, istraživače baltičko-slovenskih jezičkih odnosa, u prvom redu, u traženju dokaza kojima bi potvrdili ili opovrgnuli postojanje baltičko-slovenske jezičke zajednice. Prof. Bošković je najodlučnije za takovu zajednicu, istakavši, uz ostalo, jedanaest najmanje spornih crta, iznevši svoje zaključke, razmotrivši, pre toga, razloge pro et contra najistaknutijih izučavalaca. Njegov nazor je skladan: deklinacija pokazuje sličnost, konjugacija različnost između baltičkih i slovenskih jezika — ta je zajednica pokazala drukčije puteve deklinaciji i konjugaciji.¹¹ Prema tome, prof. Bošković je pošao dalje od nekih istraživača: od Mejea, npr., koji u svom protivljenju postojanju te zajednice i prajezika nije razmotrio sve crte nego samo Brugmanove; od Endzelina, koji je za zajedničku balt.-slov. epohu, ali ne i za prajezik; on je uz Požezinjskog, koji je pristalica postojanja te zajednice; uz Rozvadovskog, koji je razmotrio sve crte, između ostalog, i vremenski sled postojanja te zajednice; prof. Bošković je, dalje, prihvatio sve crte koje su izneli Požezinjski i Endzelin i od kojih je, ipak, podastro najsigurnije.

Zanimljivo je da se prof. Bošković nije nakanio spominjati, kad je reč o raspravljanju o balt.-slov. jezičkoj zajednici, Ler-Splavinjskog. Činjenica je da je Ler-Splavinjski¹² pridavao značajnu, gotovo suštinsku, ulogu nosiocima lužičke kulture koji bi bili uzrok podele balt.-slov. zajednice na dve skupine, a pripadali bi kentumskoj skupini indoevropskih jezika. Iako je Ler-Splavinjski na strani te zajednice, ne sumnjajući u nju, nastojeći na tendencijama u gramatičkom razvoju svojstvenom baltičkim i sloven-

⁹ С. Б. Бернштейн: *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, Москва, 1961, стр. 73—75.

¹⁰ R. Bošković: *Razvitak sufiksa...*, str. 52.

¹¹ R. Bošković: *Fonetika*, str. 12.

¹² T. Lehr-Splawinski: *Wspólnota językowa bałto-słowiańska a problem etnogenezy Słowian*, *Slavia Antiqua*, IV, 1959, str. 1—21.

skim jezicima (reč je o tendenciji, npr., gomilanja sufiksa, zajedničkoj i ugro-finskim jezicima, što se u drugim indoevropskim jezicima može odražavati kroz sintaksičke odnose), ali je i za razmatranje vezivnosti u materijalnoj i duhovnoj kulturi, imajući na umu iskopine, delimično etnografske podatke, pa čak i antropološke. Dakako, ima još inomišljenika koji ne dovode u sklad svoje poglede sa njegovima.¹³

Nema sumnje da i Bernštejn prihvata Endzelina¹⁴ i da ne poriče značaj baltičkih jezika za istoriju praslovenskog jezika. U vezi s tim, jedno razmišljanje: suprotno Hujeru,¹⁵ on je za gubljenje početnog *v* ispred sonanata *r l*, zbog malog broja primera (prof. Bošković, inače, navodi tu crtu Požezinjskog i Endzelina i to je razlog što ovde smeštam reč o njoj). To bi značilo da izuzetak ne potvrđuje pravilo i da činjenično stanje ne upućuje na dovoljno potvrda u indoevropskim jezicima,¹⁶ odnosno da ima oblika nesumnjivih i sumnjivih — stepen razmerne istinitosti bi mogao biti presudan.¹⁷ Prema Hujeru,¹⁸ to su primeri: *rěšiti*, lit. *rīšti* (vezati), got. *wruggo* (petlja); *lěska*, stind. *vlěškaþ*, stir. *flesc* (prut). I ponovo je tu Belić: premda je Hujer pristalica postojanja balt.-slov. jezičke zajednice, idući stopama Rozvadovskog, Belić mu zamera zbog neverice u postojanje triju slovenskih zajednica, zalažući se za postavku o dijalekatskim crtama praslovenskog jezika, za one pradavne spone među slovenskim jezicima.¹⁹ S druge strane, prof. Bošković je mišljenja da Hujerova knjiga najbolje pokazuje predistoriju češkog jezika i u odnosu na praslovenski.²⁰

Prof. Boškoviću, naravno, smetaju nestručna novija »ventiliranja« balt.-slov. zajednice.²¹ Uz ostale, spominje Zena (ideja njegova o razdvojenosti Balta i Slovena jezerima i močvarama u vreme »tobožnje« balt.-slov. zajednice). Na Zena se okomljuju i drugi: Bernštejn ustaje protiv Zenova kazivanja da je slov. glag. sustav germansko pozajmljivanje.²² Hornung je uz Bernštejnovu stanovište o balt.-slov. jez. zajednici,²³ ali je uz gledište Kiparskog

¹³ С. Б. Бернштейн, н.д., 153—154.

¹⁴ С. Б. Бернштейн, н.д., 73—75.

¹⁵ С. Б. Бернштейн, н.д., 116.

¹⁶ F. de Saussure: Kurs jazykoznavstwa ogólnego, Warszawa, 1961, str. 228.

¹⁷ F. de Saussure, n.d., 225.

¹⁸ O. Hujer: *Úvod do dějin jazyka českého*, druhé vydání, v Praze, 1924, 30.

¹⁹ A. Belić: *Úvod do dějin jazyka českého*. Napsal O. Hujer. V Praze, 1924 (u JF, IV, str. 213—215).

²⁰ R. Bošković: *O. Hujer* (u knjizi: *Odabrani članci i rasprave*, str. 203).

²¹ R. Bošković: *Fonetika*, str. 12.

²² С. Б. Бернштейн, н.д., 31.

²³ Б. В. Горнунг: *Из предистории образования общеславянского языкового единства*, V международный съезд славистов, Москва, 1963, стр. 93.

i Zena o »učinku« močvara Poljesja, koje su, rekom Pripjat, mogle razdvajati slovenska i baltička (litavsko-letonska) plemena. Prof. Bošković se tu osvrće i na Horalekovu izjavu o tome da Vajan nije pristalica postojanja razdoblja balt.-slov. zajednice.²⁴ Moglo bi se zabeležiti da je, inače, sam Horalek na strani onih istraživača koji jesu za tu zajednicu, ali smatra da ta bliskost nije ipak takva da bi se o njoj moglo govoriti sa potpunom izvesnošću.²⁵

U *Morfologiji* prof. Boškovića najpre izraz »slovenski jezici« u sintagmatskom kontekstu tumači obuhvaćenost neraskidivih veza između najstarijeg stanja u slovenskom jezičkom razvoju, tj. praslavenskog jezika i njegovih narečja u odnosu na završnu sintezu poređenja s oblicima ostalih indoevropskih jezika i njihovih govora, a potom dolazi slovensko gledanje na slovensku deklinaciju, zaokruženo poređenjem pojedinih slovenskih jezika. Prednost je praslavenskom stanju »protegnutom« na slovenske književne jezike i njihove govore. Potpuna razrada stanja došla je, prirodnim sledom, do svoje punine u obradi vremena i načina, opet s upoređivanjem preko praslavenskog sa indoevropskim stanjem. Prof. Bošković je svoj postupak iskazao, ako je reč o odnosu između najstarijeg slovenskog (govornog) jezika i njegovih dijahronijskih kontinuanata: »... slovenski su jezici manje-više sačuvali stare, indoevropske nastavke, ali ti nastavci nisu u njima — tj. u praslavenskom jeziku — uvek na starim mestima gde su bili nekada i gde su ostali u mnogim drugim indoevropskim jezicima.«²⁶ Otuda i češća upotreba izraza »slovenski teren«, ali sa tananim iznošenjem »slovenskih faza« kao, npr., kod osnova na *ū*. Izraz »slovenska faza« znači praslavenska: »U drugoj, slovenskoj (jasnije: praslavenskoj) fazi svoga deklinacionog razvitka...«²⁷

Prof. Bošković je, to se posebno ogleda u *Fonetici*, primenio postupak koji bih nazvao postupkom uporednog odbira (opšti, zajednički pokazatelj jasno je vidan kad je bilo govora o stabilnosti samoglasnika *a*²⁸ — njegove promene nisu opšteslovenske): ponekad prof. Bošković, zbog približavanja i čak izjednačavanja, poseže i za dijalekatskim slučajevima ili primerima iz daleke a zabeležene starine pojedinih slovenskih jezika; u ponekim odeljcima sažetije su prikazane promene, pojave, uz isticanje u prvi plan sveslovenskih uzusa na prvom mestu, ali se promene i primeri koji ne obeležavaju većinu slovenskih jezika, odnosno ono što se odnosi na pojedini slovenski jezik, najvećma javljaju u odeljcima u kojima

²⁴ R. Bošković, n.d., 12.

²⁵ K. Horálek: *Uvod do studia slovanských jazyků*, Praha, 1962, str. 71.

²⁶ R. Bošković: *Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika, II, Morfologija*, Nikšić, 1985, str. 53.

²⁷ R. Bošković, n.d., 60.

²⁸ R. Bošković: *Fonetika*, str. 24.

imaju mesta i dodirne crte. Posebno to vredi za odeljak pod naslovom: *Razvitak palatalizovanih suglasnika u slovenskim jezicima*,²⁹ sa slučajevima iz svih slovenskih jezika, i nije bilo određene potrebe i nastojanja za postavljanjem razrade. Tu je i pokazana zamisao prof. Boškovića da približava ili suprotstavlja i istovetnosti i približnosti i različitosti slovenskih jezika — i na dijahronom i na sinhronom polju Tu su, npr., i slučajevi koji pokazuju belorusko cekanje i dzekanje, te slivene suglasnike; za prelaz $e > a, a, o$, za ukrajinski i beloruski ikavizam (o ukrajinskom ikavizmu, promeni u novom zatvorenom slogu, inače, ima spomena i primera i u odeljku pod naslovom: *Teorijska razmatranja o poluglasnicima*,³⁰ gde je, između ostalog, izneta i neodrživost Jagićeva shvatanja o isključivo kvalitativnoj redukovanoosti kratkih samoglasnika, zanemarujući kvantitativnu, i gde je sa dnevnog reda u slovenskoj filologiji skinuta i postavka Rozvadovskog o jednom praslovenskom poluglasniku). Češki pojav preglasa $a > e$ u položaju posle mekog suglasnika na kraju reči čak se može naći i u *Razvitku sufiksa...*,³¹ gde se prof. Bošković osvrće na javljanje nastavka *-ica* u slovenskim jezicima: reč je o upotrebi mocije roda kod neizvedenih reči uz nastavak *-nik*: *pomočnik — pomočnice, pracovník — pracovnice* i dr. U odeljku o palatalizovanim suglasnicima su, npr., i beloruski skupovi *чы, жы, шы*, znači za drugostepeno jeri umesto praslovenskih skupova *či, ži, ši*. U odeljku o suglasničkim skupovima, prof. Bošković, tamo gde se nije mogla mimoći sažetost opisa, nije išao samo na praslovensko područje sa poređenjima iz ostalih indoevropskih jezika, nego je unosio i primere sa poređenjima iz svih slovenskih jezika: reč je, npr., o skupovima *dm, tm* (tumače oni čuvanje suglasnika *d* ispred *m, n* u sug. skupu $bdm > dm$ kod brojeva *sedmь, sedmь* u većini slovenskih jezika).³² Iscrpnija razrada se može naći u jednom njegovom posebnom radu. Očito je da je tu reč o primerima sa vokalizovanim sonantima.³³

Još je Barić zapazio da prof. Bošković pokazuje posebno zanimanje za *nomina loci* sa *nomina agentis* kao osnovom, i to u nekim slučajevima.³⁴ Ali je tu opreka između južnoslovenskih i ostalih slovenskih jezika: osnova *nomina agentis* (sh. *kovač-nica, mesar-nica*) prema ostalim dvema skupinama slovenskih jezika, i to sa nastavkom *-ia*, a ne *-ica*.³⁵ Doduše, naporednost je razlog što u južnoslovenskim jezicima nastavak *-ña* gubi u upotrebnoj

²⁹ R. Bošković: *Fonetika*, str. 106—108.

³⁰ R. Bošković, n.d., 36—38.

³¹ R. Bošković: *Razvitak sufiksa...*, str. 85.

³² R. Bošković: *Fonetika*, str. 103.

³³ R. Bošković: *O nekim slučajevima gubljenja sonanata na kraju reči* (u knjizi: *Odabrani članci i rasprave*, str. 277—280).

³⁴ H. Barić, n.d., 324.

³⁵ R. Bošković: *Razvitak sufiksa...*, str. 135.

vrednosti. U oba lužička jezika došlo je do potiskivanja domaćih oblika od strane nemačkih nastavaka.³⁶ Tu su donjolužički primeri (*swiñarńa, kowańńa, sralńa, kowańńa*).³⁷ Mogli bi se, čini mi se, zbog uklapanja, podastreti i gornjolužički oblici (*drjewotočernja, konjernja, kucharnja, kruwarnja*). Češki slučajevi odstupaju od razvojne linije, pa i nisu mogli naći mesta, naravno: prof. Bošković je želeo izbeći neprigodne poredbe (češ.: *rybárna, sklárna*; slov.: *rybárńa, sklárńa*).

Zadržao bih misao na nekolikim pojavama — o svakoj za kratko — izvučenim iz niza drugih o kojima raspravlja prof. Bošković i kod kojih (kao, uostalom, i kod drugih) iznosi i svoja rešenja često drukčija od ranije poznatih, kako je zapazio prof. Stevanović.³⁸

Oko praslovenskog samogl. *o* ima još nejasnog, prema prof. Boškoviću, i zato što nam nije izvesno koji je to nastavljajč indo-evropskog *ǫ, ǣ* u prasl. jeziku: *o* ili *a*.³⁹ Različita mišljenja se prelamaju i oko pozajmljeničke građe (lat. *Sclavi*: slov. *Slověne*). Tu je i obraćanje ruskom i beloruskom akanju. Neki su istraživači za praslovenski pojav, no aknje ne spada u praslov. razdoblje. Ima istraživanja koja nastoje uputiti na stariju inovaciju (Štiber), a ne na arhaizam — misli se tu na pojavu akanja u ruskim i beloruskim akajućim govorima.⁴⁰ Mogu se tu naći i nagoveštaji staroslovenskog uticaja (samogl. *o*) u staroruskim spomenicima — oni bi bili poreklom iz Ukrajine i iz neakajućih oblasti Rusije. No, kraj XV veka je vreme pojave akanja u beloruskim spomenicima. To znači, shodno takvom stanovištu, da najstariji beloruski spomenici i sa područja Smolenska (danas izrazito akajući) nemaju pojava akanja. Međutim, proučavanja starih beloruskih spomenika (Soboljevski, Stang), prema iznošenju Jankovskog,⁴¹ ukazuju na XIII—XIV vek, i tu je »dopuna« npr. Štiberovih nastojanja: ta se glasovna osobina beloruskog vokalizma, nađena u spomenicima XV veka, i ranije morala sretati u govoru. Prema Ivanovu,⁴² akanje je najpre vidno u spomenicima XIV veka (Moskovsko jevanđelje iz 1340. god. *a* umesto *o*). Poslednja ispitivanja ukazuju na spomenike XI—XII veka (Novgorodski minej iz 1095. god.), ali su to samo pisarevi propusti.

³⁶ R. Bošković, n.d., 88.

³⁷ R. Bošković, n.d., 140.

³⁸ M. Stevanović: *Radosav Bošković*, Naš jezik, knj. XXVI (nova serija, sv. 2—3), str. 79.

³⁹ R. Bošković: *Fonetika*, str. 23.

⁴⁰ Z. Stieber: *Nowe osiągnięcia gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, RS, XXVIII, str. 5.

⁴¹ Ф. Янкоўскі: *Гістарычная граматыка беларускай мовы*, выданне другое, Мінск, 1983, стр. 217.

⁴² В. В. Иванов: *Историческая грамматика русского языка*, Москва, 1983, издание второе, стр. 217.

O praslovenskom jat — da li je bilo diftonške ili monoftonške vrednosti prasl. *ē* i *o* prelasku u jat — tu je i čuvena izreka prof. Boškovića: »To je centralno pitanje i jata i slavistike«. Prelazno je rešenje prihvatanje Beličeve postavke sa dvogubom izgovornom vrednošću u praslov. dijalektima, otvorenijom ili zatvorenijom, uz određenu grafijsku dopunu prof. Boškovića (koja nije samo to!), upućujući na naporednost u pojedinim slovenskim jezicima, a sa središnjim nastojanjem da se dopre do mogućeg najstarijeg stanja.⁴³

Razrada izgovorne vrednosti samogl. jeri, uz ispravku Beličeva gledišta za taj položaj (posle usnenih suglasnika) u Povelji Kulina bana i u Nemanjinoj povelji Hilendaru iz 1199. god., ide na čuvanje jerija ili zamenu sa *i*: posle *k*, *g* i posle ostalih suglasnika.⁴⁴

I pored mogućeg drukčijeg postavljanja, prof. Bošković je jednostavno »normativno« raspravio pojavu samogl. *a* umesto jakog debelog jera u slovačkom jeziku, uz pomoć jednog šva, drugostepenog poluglasnika. Sekundarnost je potka i posle gubljenja poluglasnika u slabom položaju i pri obradi *l*, *r* samoglasničkog u slovenskim jezicima, uz konačno odbacivanje Šahmatovljevog stanovišta o *l*, *r* samoglasničkom u slov. jezicima.⁴⁵ I na ovim mestima je prisutno isticanje prof. Boškovića, metodološki (i oblički i značenjski) uputno, slov. uporednog jezičkog razvoja: reč je, naime, o razvoju *l* samoglasničkog posle suglasnika *t*, *d*, *s*: poseban je razvitak njegov u poljskom, češkom, donjoluzičkom, na prizrensko-južnomoravskom području, u makedonskom, uz možebitnu pojavu pojačane labijalizovanosti.⁴⁶

Budući da još uvek stojimo pred nekim mogućim rešenjima o razvoju diftonških skupina *olt*, *ort*, *tolt*, *tort*, *telt*, *tert*, prof. Bošković⁴⁷ stavlja težište na njihova izvesna preinačenja već u samom prasl. jeziku. Nije mu promakla ni mogućnost da protumači navod o tome da je u obliku sh. *lòkati olt* > *lot*: etimološko *lo* prema lit. obliku *lòkti* (verovatno *lòkti* = *lokati*). Međutim, u lit. postoji i oblik *òlkti* (gladovati), tj. sa skupinom *olt*.

Prema nekim istraživanjima o drugoj palatalizaciji⁴⁸ mogle bi se uzeti u razmatranje i romanske pozajmljenice na Balkanu: reka *Gail* (sloven. *Zilja*), pogranična reka na tromeđi Austrije, Italije i Jugoslavije; ostrvo *Cres* prema *Cherso* (č. *Kerso*). Stibera čude oblici s prvom palatalizacijom (hidronimski), s gornjeg toka Dnjepra, idući prema severu: ruski i beloruski nazivi reka: *Mereč*, *Lučesa*, *Ižora*, *Seližarovka* i sl., no izostaju oblici za drugu pala-

⁴³ R. Bošković: *Fonetika*, str. 26—27.

⁴⁴ R. Bošković: *Koliko se ы izgovaralo u Nemanjinoj povelji Hilendaru* (u knjizi: *Odabrani članci i rasprave*, str. 289—291).

⁴⁵ R. Bošković: *Fonetika*, str. 49.

⁴⁶ R. Bošković, n.d., 53.

⁴⁷ R. Bošković, n.d., 68—69.

⁴⁸ Z. Stieber: *Nowe...*, str. 17.

talizaciju: tek u V veku su Sloveni u današnjoj Belorusiji i delu Rusije, u bivšim baltičkim područjima. Susret sa Fincima u VI veku. Otud i neverica, ili pak sumnja, u potpuno vršenje druge palatalizacije u starim severnoruskim govorima. Prikupljena građa Z. Gluskine,⁴⁹ sa arhangelskog i pskovskog područja, pokazuje čitav niz oblika sa *k'* ispred *e* < »drugog jata« (od diftonga *ai* potkraj prasl. razdoblja): *ken* (mlatilo), *кеж* (cedilo) i sl.

S druge starne, prof. Bošković nalazi dokaze o izostanku vršenja druge palatalizacije kod sugl. skupova *kv*, *gv* u drugim slučajevima sem pred jatom: sh. *gviriti*, ukr. *квирити*, zatim u rus., belor., bug. Izuzeci, prema tome, spadaju u delovanje analogije.⁵⁰

Poznata je razlika u razvoju deminutivnih nastavaka sa elementom *k* i *c* između južnoslov. jezika (rasprostranjenost elementa *c*), te istočnoslov. i zapadnoslov. (rasprostranjenost elementa *k*), ali i sa čuvanjem i upotrebom jednog i drugog elementa u slov. jezicima, tj. nastavaka sa elementom *c* i nastavaka sa elementom *k*. No, ima izuzetaka, preplitanja, uopštavanja. Već je to gotovo bio završetak prasl. epohe. Tu su i rezultati treće palatalizacije, koji su različito tumačeni.⁵¹ Dakle, treća palatalizacija pripada kasnijem razdoblju prasl. jezika. Za prof. Boškovića tu ima »...mnogo spornog i nejasnog,⁵² ali je izneo razloge: zbog labijalizacije sugl. *k*, *g*, *ch* sa njihovom labiovelarizovanošću kod nevršenja. Spominje Šahmatova, Zubatog, Ler-Splavinjskog, Trubeckog, Hujera, Belića. Poznato je da je Belić osporio gledište B. de Kurtenea — o tome da se zadnjonepčani sugl. u prasl. jeziku menjaju samo pred naglaskom, dokazavši da naglasak nije činilac u tom pravcu.⁵³ Prof. Bošković se na to poziva u *Razvitku sufiksa*...⁵⁴ Ali izgleda da još nije povučena crta ispod raspravljanja o trećoj palatalizaciji. I. Grickat,⁵⁵ uz ostalo, npr., ističe i nejasnost oko vremena vršenja te palatalizacije, o samoglasnicima koji je sprečavaju, a koji je omogućavaju. Značajan je i njen iskaz da su najveće teškoće, u stvari, u činjenici koja upućuje na nedosljednost slovenskih jezika: niti je u svima njima do nje došlo u potpunosti (ili se pak ne mogu naći primeri njenog nevršenja), niti je dosledno izvedena u rečima u kojima je do nje došlo. Ova-mo spada i dvojnost sufiksa sa elementima *c* i drugih sa elementom *k*.

⁴⁹ Z. Gluskina: O drugiej palatalizaciji spótgłosek tyłnojęzykowycłw w rosyjskich dialektach północno-zachodnich, *Slavia Orientalis*, XIV (u stvari: Z. Stieber: *Druga palatalizacija w świetle atlasu dialektów rosyjskich na wschód od Moskwy*, RS, XXIV, str. 3—7.

⁵⁰ R. Bošković: *Fonetika*, str. 86—87.

⁵¹ R. Bošković: *Razvitak sufiksa*..., str. 106.

⁵² R. Bošković: *Fonetika*, str. 89.

A. Belić: Najmlađa (treća) promena zadnjonepčanih sugl. *k*, *g* i *ch* u prasl. jeziku, JF, II, str. 18—40.

⁵⁴ R. Bošković: *Razvitak sufiksa*..., str. 60.

⁵⁵ I. Grickat — Virk: Još o trećoj palatalizaciji, JF, XIX, str. 87—108.

M. Ježova uzima neke iterative u slov. jezicima — na građi iz raznih razdoblja. Poziva se i na I. Grickat: reč je o tendenciji uopštavanja u iterativima sa nastavkom *-cati, -zati*, koja je dovela do izdvajanja tematskog morfema *-ca-* iz glagola tipa *klicati*, te se počeo smatrati sufiksom iterativa. Ali je prisutno u tom radu i stanovito mirenje sa neizvesnošću: mišljenja je, naime, da se ne nazire kraj raspravljanja oko »boduenovske« palatalizacije, jer »... sve što je u vezi sa tom pojavom je problematično.«⁵⁶

S druge strane, neki toponimi u Grčkoj, sa očuvanim sug. *k* u nastavku (*Avarikos, Avarnikia, Kamenikia, Gardenikia, Gardiki*) ne pokazuju vršenje te promene, dok toponimi sa nastavkom *-ica* služe kao verodostojan dokaz o vrešenju te palatalizacije pre helenizacije slovenskog živilja: *Avarnitsa, Garditsa*. Doduše, Vajanov oblik *Grъkъ* ima izgleda da posluži kao uverenje o završenosti delovanja treće palatalizacije kod Slovena iz vremena njihova susreta sa Grcima.⁵⁷

Nastojim naglasiti da Bernštejn odaje puno priznanje prof. Boškoviću, jer je on u monografiji *Razvitak sufiksa u južnoslovenskoj jezičkoj zajednici* dokazao da se »... treća palatalizacija najbolje vršila u onim praslovenskim dijalektima koji su u osnovi južnoslovenskih jezika.«⁵⁸

O promeni sugl. skupova *tl, dl > kl, gl* u pskovskom i novgorodskom dijalektu (primere ne bih navodio, već i zbog činjenice što ih je prof. Bošković izneo tako dosledno i uputno da ih nije potrebno ponavljati), i to u spomenicima XIV—XVI veka i u ži-vom govoru, ponegde i na poljskom dijalekatskom području, u kašupskom i baltičkim jezicima, o njihovom čuvanju u ziljskom dijalektu i drugde u Koruškoj, te u Štajerskoj, kao i u II Brižinskome odlomku (u I su pojednostavljeni), prof. Bošković⁵⁹ spominje Šahmatovljevo tumačenje oko *tl, dl* u tim ruskim govorima: prispećem ruskih plemena među tamošnja poljska plemena. Na tome, dakle, prof. Bošković nastoji. Međutim, Kuraškjevič je za gledište Trubeckog i Ler-Splavinjskog, koji su tu pojavu smatrali praslovenskim arhaizmom.⁶⁰ Bernštejn pak ne razaznaje tačnost u tumačenju Šahmatova o poljskim (leškim) crtama u istočno-slovenskoj fonetici.⁶¹ U ovom sučeljavanju mišljenja Ivanov⁶² drži da se primeri sa *kl, gl* odnose na niz spomenika Pskova i delimično Novgoroda, i to su ponajviše participi: *повегли, влюгли*,

⁵⁶ M. Jeżowa: *Z. problemów tak zwanej trzeciej palatalizacji, tylnojęzykowych w językach słowiańskich*, PAN, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1968.

⁵⁷ Z. Stieber: *Nowe...*, str. 18.

⁵⁸ С. Б. Бернштейн, н.д., 210—211.

⁵⁹ R. Bošković: *Fonetika*, str. 104.

⁶⁰ W. Kuraszkiewicz: *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej, z wyborem tekstów gwarowych*, Warszawa, 1952, str. 50.

⁶¹ С. Б. Бернштейн, н.д., 190.

⁶² В. В. Иванов, н.д., 108—109.

чькли. Ovamo spada i prigovor Seljiščeva Šahmatovu, koji je zabeležio samo dve imenice: *жерегло*, *жагло*, a ostalo su participi. Zamerka je u tome što se svi ti primeri odnose samo na Pskovsku oblast za koju se ne bi moglo tvrditi da je tipična, kao krajnja severozapadna, sa nekim litavskim elementima. Ali je njegovo slaganje sa Šahmatovim (isto je gledište i prof. Boškovića) o mogućnosti mešanja ruskih i poljskih plemena: tačnije rečeno — prof. Bošković navodi Šahmatovljevo objašnjenje, jedino njegovo. Inače, prof. Bošković beleži više participa i za pskovski i za novgorodski dijalekat iz spomenika XIV—XVI veka i jednu imenicu, a za žive govore već poznate dve imenice.

Odvaja se Štiberovo stanovište⁶³ za kojega je inovacija, a ne arhaizam *kl*, *gl* < prasl. *tl*, *dl* na severnoruskom području: mogla bi pripomoći tumačenju zastupljenost slovenskih toponima na grčkim prostorima i u slovenskim pozajmljenicima u novogrčkim govorima. Toponimi — svuda po Grčkoj: *Selos*, *Garla*, *Tsernilo* i sl. Skup *tl*, dakle, odsustvuje. U jednom radu prof. Boškovića — doduše drugim povodom — nailazimo na ovakve i slične primere (*Tsernilo*), zapisane i grčkim pismom i označene smeštajem odgovarajućeg toponima: reč je o slučajevima sa opravdanim formantom *-er-* »...koje je stajalo (i ostalo) pred slogom s kojim vokalom prednjeg reda.«⁶⁴ Ali je pomalo nedorečeno Štiberovo mišljenje o tome da su mazovječki spomenici, čini se (kaže), pokazivali skup *gl* < *dl* (*moglitwa*), ali ga danas nema.⁶⁵ Uostalom, i u našim dijalektima se mogu naći oblici sa promenom *tl*, *dl* > *kl*, *gl*: *klaka* < *tlaka*, *glijeto* < *dleto* i sl.⁶⁶

Pitanju sudbine, tj. razvoja tih prasl. sugl. skupova namenio je, inače, prof. Bošković poseban rad:⁶⁷ niz primera iz slovenskih jezika, sa upotrebom i dijalekatskih slučajeva, omogućili su, uz uporednu (čak asocijativnu) analizu da se izvede zaključak koji kazuje da promenu *tl*, *dl* > *l* treba tražiti i u određenom vremenskom ograničenju — pre vršenja premetanja.

Na koncu zapisivanja ovih crtica o jednoj strani doprinosa prof. Boškovića slovenskoj filologiji uopšte, a uporednoj gramatici posebno, mogla bi doći i misao prof. Mihaila Stevanovića⁶⁸ o tome da je najviše odgovarajuća ocena Belićeva lingvističkog metoda ona koju je dao prof. Radosav Bošković, čija lingvistička postignuća predstavljaju i poruku za rad na tom polju: upravo

⁶³ Z. Stieber: *Nowe...*, str. 5.

⁶⁴ R. Bošković: *Eventualni tragovi dispalatalizacije r vokalnoga*, (u knjizi: *Odabrani članci i rasprave*, str. 373).

⁶⁵ Z. Stieber: *Rozwój fonologiczny języka polskiego*, PAN, Warszawa, 1962, str. 79.

⁶⁶ S. Ivšić: *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb, 1970, str. 137.

⁶⁷ R. Bošković: *Metateza i promena tl, dl > l u slovenskim jezicima* — njihov hronološki odnos (u knjizi: *Odabrani članci i rasprave*, str. 33—37).

⁶⁸ M. Stevanović: *Radosav Bošković...*, str. 77.

онако како је знао govoriti M. Gorki:⁶⁹ „Надо уметь *слышать* и *видеть* язык.“

⁶⁹ P. A. Будагов: *Писатели о языке и язык писателей*, Москва, 1984, стр. 117.

Ivan JERKOVIC

RADOSAV BOŠKOVIĆ AND THE SLAVIC FAMILY OF LANGUAGES

Summary

In his comparative studies, Professor Bošković employed what might be called the method of comparative selection: by a inutely accurate comparative and historical analysis, he disentangled all the more signicifant features, throwing into relief common Slavic usages and thus highlighting closeness and similarities as well as differences among Slavic languages. At the same time, he explicates the South Slavic language groupings and advocates their existence.